

ZMIANY W STRUKTURZE DRZEWOSTANU W XIX-WIECZNYM PARKU W CZESŁAWICACH

Krystyna Pudelska, Kamila Rojek

Institut Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Institute of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Science In Lublin

Streszczenie. W Polsce istnieje około 10 000 ogrodów o charakterze zabytkowym. Dzisiaj tylko nieliczne zespoły ogrodowe przetrwały w całości – obok parku towarzyszącego siedzibie mieszkalnej zachowały się folwark, tereny upraw oraz aleje dojazdowe. Przyczyn zniszczenia historycznych założen ogrodowych jest wiele. Najczęściej występujące to wadliwa gospodarka, niewłaściwe użytkowanie, zmieniające się naturalne warunki środowiska. W pierwszej kolejności prowadzą one do zniszczenia tworzywa roślinnego, następnie zespołów gospodarczych, budowli i elementów architektury ogrodowej. Park w Czesławicach położony w gminie Nałęczów jest jednym z najlepiej zachowanych parków na terenie Lubelszczyzny. Zaprojektowany w 1886 r. przez Waleriana Kronenberga reprezentuje styl kaligraficzny. Badania przeprowadzone na terenie XIX-wiecznego parku dotyczyły analizy jego składu gatunkowego i oceny kondycji drzewostanu. Prace pozwoliły na określenie wartości przyrodniczych, kulturowych oraz odczytanie historycznego układu przestrzennego jednego z zespołów zieleni zabytkowej gminy Nałęczów.

Słowa kluczowe: park w Czesławicach, struktura gatunkowa drzewostanu

WSTĘP

II wojna światowa, a następnie lata powojenne spowodowały, że na terenie Polski wiele założeń pałacowo-parkowych uległo dewastacji. Bardzo często wiązało się to ze zmianą ich funkcji, ale także działaniami destrukcyjnymi właścicieli obiektów bądź przypadkowych użytkowników [Majdecka-Strzeżek 2006, Przegalińska-Matyko 2006]. Duży procent tych założeń po wojnie przejął skarb państwa, a zarządzanie majątkami przekazywał m.in. na rzecz PGR-ów, spółdzielni rolnych. Nowi użytkownicy pałaców i dworów nieposiadających statusu zabytku zmieniali zasiedlane budowle, często je ograbiając lub dewastując. Podobnie postępowano z drzewostanem parkowym, który był niszczone – najczęściej było to rabunkowe pozyskiwanie drewna z drzewostanów. Jednak nie wszystkie założenia ogrodowe spotykał taki los.

Pałac w Czesławicach, wybudowany w roku 1886 przez ówczesnych właścicieli – rodzinę Wernickich – wg projektu znanego warszawskiego architekta Leonarda Marconiego (1834–1919), reprezentuje styl włoski. Koncepcję parku obwodnicowego, zwanego kaligraficznym, sporządził w tym samym czasie Walerian Kronenberg. Projekt wykonany przez dwudziestosiedmioletniego planistę obejmował 18-hektarowe otoczenie pałacu o charakterystycznej dla tego regionu zróżnicowanej rzeźbie terenu. Obecne granice obszaru samego parku nie uległy zmianie. Zajmuje on 18 ha, w tym układ wodny o powierzchni 6 ha. Ten istniejący do dzisiaj zespół zieleni zabytkowej zachował swój charakter. Nadal jest otoczony polami uprawnymi, a wraz z alejami dojazdowymi, pobliskim lasem stanowi pionowe akcenty w okolicy i jest rozpoznawalny w krajobrazie regionu. Od roku 1977 teren parku wraz z folwarkiem (24 ha) objęto ochroną konserwatorską. Do rejestru zabytków został wpisany pod numerem A/727/77. Celem przeprowadzonych badań była szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna oraz ocena aktualnej kondycji drzewostanu parkowego.

MATERIAŁ I METODY

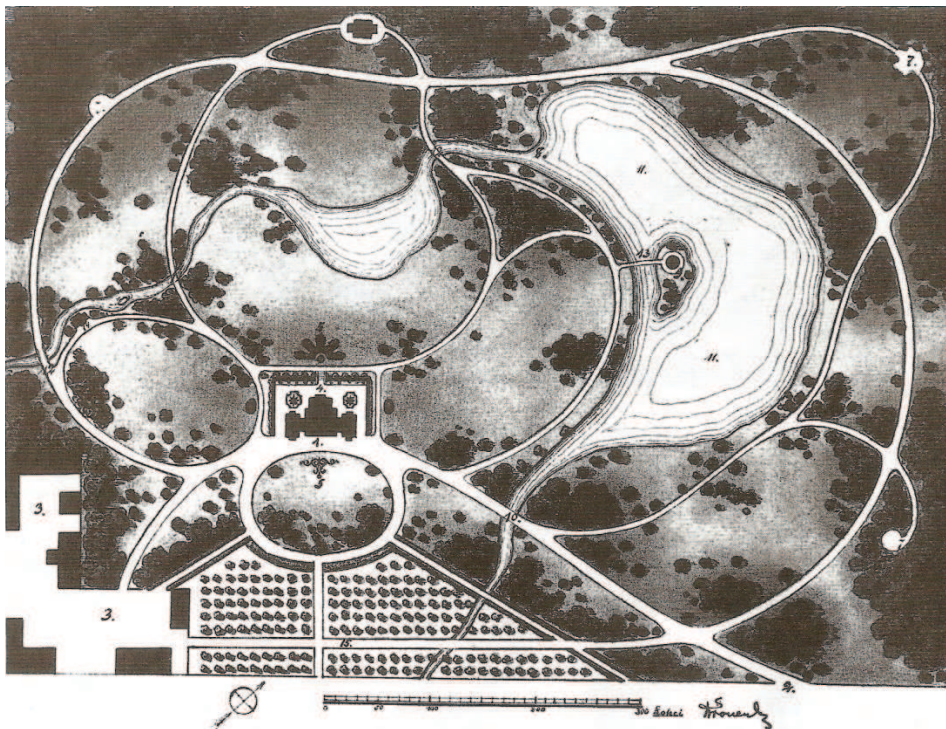
Badania zespołu zieleni w parku w Czesławicach obejmują kwerendę archiwalną i biblioteczną, szczegółową inwentaryzację szaty roślinnej wykonaną w 2011 r. oraz analizę szacunkową wieku drzewostanu parkowego (wg tabeli wiekowej prof. Longina Majdeckiego (1980–1986). Nazewnictwo roślin ustalono na podstawie publikacji Senety i Dolatowskiego [2008]. Pomocnym źródłem pozwalającym na przeprowadzenie oceny dendroflory było opracowanie wykonane przez J. Teodorowicz-Czerpińską [1987]. Materiały archiwalne oraz wyniki inwentaryzacji posłużyły do wnikliwej oceny porównawczej stanu zachowania zabytkowego drzewostanu.

HISTORIA DÓBR ZIEMSKICH CZESŁAWICE I CHARAKTERYSTYKA UKŁADU PRZESTRZENNEGO WG WALERIANA KRONENBERGA

Historia Czesławic sięga XVII w., kiedy to wieś należała do właścicieli ziemskich, Czasławskich [Kožuchowski i Rogalski 1925]. Od 2 poł. XVIII w. rozdrobniony majątek tej drobnej szlachty przejmuje kolejni właściciele, a w wieku XIX przechodzi on w ręce Wacława Wernickiego, warszawskiego przemysłowca i jednego z udziałowców uzdrowiska w Nałęczowie. Wacław Wernicki wraz z żoną Elżbietą postanawia, by 4 km od uzdrowiska wybudować rezydencję. Wówczas Nałęczów cieszy się sławą miejsca spokojnego, o dobrych warunkach klimatycznych i wspaniałych wodach żelazistych [Tarka 1989].

Okolica również zyskuje na znaczeniu przez budowę w tym czasie (lata 1874–1877) Kolei Nadwiślańskiej, ze zlokalizowaną 3 km od Czesławic stacją

kolejową Miłocin (dzisiejsza stacja Sadurki). Nowi właściciele budują główny korpus pałacu i boczne aneksy zgodnie z projektem architekta i przyjaciela rodziny Leonarda Marconiego. Powstaje również koncepcja parku w stylu angielskim. Realizacja obiektu postępuje wyjątkowo szybko, bo już jedenaście lat po opracowaniu układu parku przez W. Kronenberga przewodnik po Nałęczowie opisuje Czesławice jako szczególnie uroczy zakątek, podkreślając istnienie parku [1897].

Ryc. 1. Plan ogólny ogrodu dworskiego w Czesławicach wg projektu Waleriana Kronenberga.
Źródło: Majdecki 2008

Fig. 1. The general plan of the garden in Czesławice design by Walerian Kronenberg.
Source: Majdecki 2008

Po śmierci Elżbiety, żony Wacława Wernickiego, od roku 1900 majątek zmienia kilkakrotnie właścicieli. Po wojnie zostaje upaństwowiony i przekazany w użytkowanie PGR-owi. Od roku 1956 kolejnym właścicielem i użytkownikiem została Wyższa Szkoła Rolnicza (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie). A w 1995 r. uczelnia sprzedała zabytkowy pałac oraz część parku (w tym stawy) firmie Hermes z Lublina [Tarkowski 2004]. Po pięciu latach obiekt został odkupiony przez kolejnego właściciela prywatnego, który rozpoczął intensywne prace renowacyjne pałacu i porządkowe na terenie parku.

Obecny układ przestrzenny parku nawiązuje do projektu Waleriana Kronenberga. Zmiany, jakie pojawiły się na przestrzeni lat, dotyczą układów wodnego i drogowego. Pierwotna koncepcja parku opiera się na planie prostokąta usytuowanego przekątną w kierunku północ-południe. Założenie podzielone jest na dwie części: użytkowo-gospodarczą (o układzie formalnym – np. sad w kształcie trapezu) oraz ozdobną (o kompozycji swobodnej, krajobrazowej). Pałac zlokalizowany jest nad doliną rzeki łączącej stawy Czad i Świtez. Układ dróg, tak charakterystyczny dla założenia Kronenberga, oparty jest na obwodnicy poprowadzonej wzdłuż obrzeża parku i systemie podporządkowanych jej węższych ścieżek o płynnym biegu opartym na krzywiznach eliptycznych. Wnętrza kształtowane poprzez nasadzenia roślinności drzewiastej tworzą sekwencję polan, łąk, wnetrz wodnych powiązanych ze sobą osiami widokowymi [Kulus 1995].

DRZEWOSTAN PARKU

Cechą charakterystyczną układów Waleriana Kronenberga, którą można obserwować również w założeniu czesławickim, było stosowanie przez planistę gatunków rodzimych zgodnie z warunkami siedliskowymi miejsca. Takie kryterium doboru drzew i krzewów zapewniało lepsze warunki wzrostu i rozwoju roślin, ich większą odporność na zmieniające się uwarunkowania klimatyczne, a w konsekwencji decydowało o trwałości ogrodu. Gatunki obce projektant wprowadzał jako formy soliterowe, głównie w otoczeniu budowli. Natomiast masywy drzew umieszczane na obrzeżach parku tworzyły zwykle wielogatunkowe grupy.

Obecny układ przestrzenny założenia w Czesławicach nawiązuje do kompozycji stworzonej w 1886 r. Nadal jest czytelny i swoją strukturą gatunkową odpowiada pierwotnemu planowi. Znaczne zróżnicowanie parku pod względem rzeźby terenu, duża powierzchnia układów wodnych pozwalały na wprowadzenie różnorodnych zbiorowisk roślinnych.

Obecnie w parku rośnie 2236 drzew należących do 45 taksonów, spośród których 97,6% to drzewa liściaste. Gatunkami dominującymi są wiąz szypułkowy (17% całkowitej liczby drzew), jesion wyniosły (13%), olsza czarna (12%), lipa drobnolistna (10%) (tab. 1). Licznie reprezentowane są również: klon pospolity, klon jawor, grab pospolity, kasztanowiec zwyczajny, robinia akacjowa, których liczebność w obrębie gatunku waha się od 186 do 84. W drzewostanie iglastym – 11 taksonów (2,4% całkowitej liczby drzew) – najliczniejszym gatunkiem jest modrzew europejski (23 drzewa; tab. 1). Mniejszą liczbę stanowią świerk pospolity i sosna wejmutka, a egzemplarze pojedyncze to świerk kłujący, sosna czarna i himalajska.

W parku zachowały się gatunki rzadkie: tulipanowiec amerykański, miłorząb dwukłapowy, choina kanadyjska, daglezja zielona, które rosną w najbliższym otoczeniu budowli pałacowej i należą do najstarszej grupy drzew. Substancja

Tabela 1. Zestawienie liczbowe gatunków drzew najliczniej występujących na terenie parku w Czesławicach

Table 1. List of trees species most frequent in a park in Czeslawice

Lp. No.	Nazwa gatunkowa Species name	Liczba drzew Number of trees	Udział procentowy Percentage
1	<i>Ulmus laevis</i> wiąz szypułkowy	372	16,58
2	<i>Fraxinus excelsior</i> jesion wyniosły	300	13,37
3	<i>Alnus glutinosa</i> olsza czarna	270	12,04
4	<i>Tilia cordata</i> lipa drobnolistna	227	10,12
5	<i>Acer platanoides</i> klon pospolity	186	8,29
6	<i>Carpinus betulus</i> grab pospolity	180	8,02
7	<i>Betula pendula</i> brzoza brodawkowata	150	6,69
8	<i>Aesculus hippocastanum</i> kasztanowiec zwyczajny	125	5,57
9	<i>Robinia pseudoacacia</i> robinia akacja	102	4,55
10	<i>Acer pseudoplatanus</i> klon jawor	84	3,74
11	<i>Ulmus glabra</i> wiąz górski	50	2,23
12	<i>Populus nigra</i> topola czarna	32	1,43
13	<i>Larix europaea</i> modrzew europejski	23	1,03
14	<i>Salix alba</i> wierzba biała	15	0,67
15	<i>Betula pubescens</i> brzoza omszona	14	0,62
16	<i>Quercus robur</i> dąb szypułkowy	14	0,62
17	<i>Prunus padus</i> czereśnia zwyczajna	12	0,53
18	<i>Picea abies</i> świerk pospolity	11	0,49
19	<i>Pinus strobus</i> sosna wejmutka	7	0,31
20	<i>Populus alba</i> topola biała	7	0,31
21	<i>Prunus cerasus</i> wiśnia pospolita	7	0,31
22	<i>Corylus avellana</i> leszczyna pospolita	6	0,27
23	<i>Magnolia ×soulangeana</i> magnolia pośrednia	4	0,18
24	<i>Malus domestica</i> jabłoń domowa	4	0,18
25	<i>Populus nigra</i> 'Italica'	4	0,18
26	<i>Populus tremula</i> topola drżąca	3	0,13
27	<i>Prunus avium</i> czereśnia ptasia	3	0,13
28	<i>Thuja occidentalis</i> żywotnik zachodni	3	0,13
29	<i>Acer negundo</i> klon jesionolistny	2	0,09
30	<i>Crataegus monogyna</i> głóg jednoszyjkowy	2	0,09
31	<i>Juniperus virginiana</i> jałowiec wirginijski	2	0,09
32	<i>Prunus</i> sp. śliwa	2	0,09
33	<i>Sorbus aucuparia</i> jarzab pospolity	2	0,09
34	<i>Acer platanoides</i> 'Reitenbachii'	1	0,04
35	<i>Acer platanoides</i> 'Schwedleri'	1	0,04
36	<i>Coryllus maxima</i> 'Purpurea'	1	0,04
37	<i>Ginkgo biloba</i> miłorząb dwuklapowy	1	0,04
38	<i>Gleditschia triacanthos</i> glediczja trójcierniowa	1	0,04
39	<i>Picea pungens</i> świerk kłujący	1	0,04
40	<i>Pinus nigra</i> sosna czarna	1	0,04
41	<i>Pinus wallichiana</i> sosna himalajska	1	0,04
42	<i>Pseudotsuga menziesii</i> daglezja zielona	1	0,04
43	<i>Tilia platyphyllos</i> lipa szerokolistna	1	0,04
44	<i>Tsuga canadensis</i> choina kanadyjska	1	0,04
45	<i>Liriodendron tulipifera</i> tulipanowiec amerykański	1	0,04

zabytkowa, pochodząca z czasów realizacji projektu, licząca powyżej 125 lat, reprezentowana jest przez: modrzew europejski (130 lat), lipę drobnolistną i daglezbę zieloną (125 lat) oraz lipę drobnolistną –150 lat i miłorząb dwuklapowy osiągający 158 lat, które Kronenberg prawdopodobnie włączył do swojej koncepcji. 5% ogólnej liczby drzew pochodzi z okresu, kiedy majątek należał do córki Wernickich Zofii i jej męża Bronisława Lilpopa, a następnie Tadeusza Milowicza (lata 1900–1920). Są to gatunki w wieku od 110 do 90 lat: lipy drobnolistne, kasztanowce i wiązy zwyczajne, klony zwyczajne i jawory rosnące na terenach wyżej położonych oraz olsze czarne, wierzby, topole tworzące grupy w dolinach rzeki i wzdłuż brzegów stawów. Spośród nich wiele osiągnęło obwody pni pozwalające na ich typowanie jako okazy pomnikowe.

Obecnie na terenie parku rośnie 6 drzew zakwalifikowanych jako pomniki przyrody: miłorząb dwuklapowy, modrzew europejski, dwie sosny wejmutki i dwie lipy drobnolistne (tab. 2). Inwentaryzacja przeprowadzona w 2011 r. wykazała, że kolejnych 106 okazów reprezentujących 15 taksonów spełnia te wymagania. Są to 22 olsze czarne (*Alnus glutinosa*), których obwody pni osiągają 225–350 cm, 19 brzoź brodawkowatych (*Betula pendula* Roth; obwody pni od 200 do 240 cm), 12 wiązów szypułkowych (*Ulmus laevis* Pall.; o obwodach 230–305 cm), 11 jesionów wyniosłych (*Fraxinus excelsior* L.; 250–360 cm), 9 lip drobnolistnych (*Tilia cordata* Mill.; 310–480 cm), 8 modrzewi europejskich (*Larix europaea*; 248–350 cm) oraz klony pospolite (*Acer platanoides* L. – 7 drzew), graby pospolite (*Carpinus betulus* L. – 6 drzew), kasztanowce zwyczajne (*Aesculus hippocastanum* L. – 4), jawory (*Acer pseudoplatanus* L. – 4), trzy okazy wierzby białej (*Salix alba*), dwa wiązy górskie (*Ulmus gabra*) oraz pojedyncze drzewa *Acer platanoides* ‘Schwedleri’, *Pseudotsuga menziesii*, *Betula pubescens*.

Tabela 2. Drzewa pomnikowe rosnące na terenie parku w Czesławicach – 2011 rok

Table 2. Monumental trees growing in a park in Czeslawice – 2011

Lp. No.	Nr inwentaryacyjny Inventory number	Nazwa gatunku Species name	Obwód pnia w cm Trunk circumference in cm
1.	58	lipa drobnolistna	385
2.	100	lipa drobnolistna	328
3.	1144	miłorząb dwuklapowy	498
4.	919	modrzew europejski	420
5.	921	sosna wejmutka	375
6.	1312	sosna wejmutka	370

Przeważają gatunki rodzime, jak wiązy, jesiony, lipy, klony czy olsze, które znajdują optymalne warunki rozwoju. Obecnie, tak jak przewidywała koncepcja Waleriana Kronenberga, stanowią one kanwę układu ogrodowego, masywów i grup. Wyjątkiem jest robinia akacjowa, gatunek inwazyjny pochodzący z Ameryki Północnej, który występuje w znacznej liczebności (4% ogólnej liczby drzewostanu).

Zróżnicowany wiekowo drzewostan jest w zadowalającym stanie. Większość drzew jest w dobrej kondycji. Wyjątek stanowią kasztanowce, które wymagają leczenia ze względu na szrotówka kasztanowcowiaczka. Drzewostan wymaga niewielkiej korekty – głównie prześwietlenia parku w miejscach nadmiernie zagęszczonych, usunięcia młodych osobników zaburzających kompozycję i ograniczających atrakcyjność układów widokowych, dynamicznych i statycznych, usunięcia drzew zagrażających bezpieczeństwu użytkowników oraz uzupełnienie istniejących struktur roślinnych.

PODSUMOWANIE

Park czesławicki jest miejscem na Lubelszczyźnie, które ze względu na swoje walory historyczne, przyrodnicze i krajobrazowe należy do najlepiej zachowanych. Struktura gatunkowa drzewostanu nie odbiega od pierwotnej kompozycji proponowanej w roku 1886 przez Waleriana Kronenberga. Do chwili obecnej przeważają gatunki rodzime charakteryzujące się sporym zróżnicowaniem wiekowym, co wpływa na kondycję drzewostanu oraz decyduje o estetyce założenia pałacowo-parkowego. Około 3% drzewostanu to najstarsza grupa roślin reprezentowana głównie przez lipy i kasztanowce. Zachowały się, charakterystyczne dla rozwiązań projektanta, przestrzenne podziały składu gatunkowego uwzględniające warunki terenowe. Pozostający w rękach prywatnych obiekt zabytkowy niezmiennie jest ważnym zespołem zieleni zabytkowej w krajobrazie rolniczym gminy Nałęczów.

PISMIENICTWO

- Anonim. 1897. *Nałęczów i okolice. Przewodnik dla leczących się i lekarzy*. Warszawa. Wyd. II.
- Kulus V., 1985. *Materiały do Słownika artystów polskich, architektki krajobrazu*, z. 1.
- Koźuchowski Z., Rogalski M., 1925. *Z dziejów dawnego i współczesnego Nałęczowa*. Warszawa. ss. 231.
- Majdecka-Strzeżek A., *Rewaloryzacja parków w dydaktyce Studium Podyplomowego Ochrony i Konserwacji Zabytkowych Założeń Ogrodowych*. Biblioteka Cyfrowa Politechniki Krakowskiej, 225–226.
- Majdecka-Strzeżek A., 2006. *Założenia rezydencjalne na Warmii i Mazurach – problemy ochrony, rewaloryzacji i adaptacji dla potrzeb współczesnych*, [w:] *Krajobraz kształtowany przez kulturę rolną*, red. K. Młynarczyk, Wyd. UWM, Olsztyn, 51–59.
- Tarka M., 1989. *Dzieje Nałęczowa*, s. 83–84.

Tarkowski Cz., 2004. *Historia Zakładu Doświadczalnego w Czesławicach*, Aktualności AR w Lublinie, Lublin, 4(32), 32.

Teodorowicz-Czerepińska J., 1987. *Inwentaryzacja dendrologiczna drzewostanu*, Lublin.

CHANGES IN STAND STRUCTURE OF 19TH CENTURY PARK IN CZESŁAWICE

Abstract: Park in Czesławice was designed in 1886 by Walerian Kronenberg, and it is one of the best preserved gardens representing calligraphic style. The park covers an area of 18 ha, and in 1977 was listed in the Register of Historic Monuments. At present, in the park there are 2243 trees with domination of *Ulmus laevis* (45.7% of the total dendroflora). The most precious are solitary trees, and 7 specimens classified as a natural monument, including 3 planted in the beginnings of the park. Most of the trees are in good condition, with the exception of Horse-chestnuts attacked by horse-chestnut leaf miner.

Key words: park in Czesławice, dendroflora